

7. *Рекомендації Комітету Міністрів державам-членам про нове поняття ЗМІ від 21 вересня 2011 р.* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://cyberpeace.org.ua/files/ii_e_14.pdf.
8. *Костецька Т. А.* До поняття засобів масової інформації / Т. А. Костецька // *Правова держава : щорічник наук.* пр. – К., 2006. – Т. 18. – С. 119–126.
9. *Каплій О. В.* Конституційно-правові засади організації та діяльності засобів масової інформації в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / О. В. Каплій. – О., 2014. – 23 с.
10. *Кузнецова О. Д.* Гармонізація міжнародних і національних правових норм про Інтернет-ЗМІ України / О. Д. Кузнецова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lnu.edu.ua/mediaeco/mereg>.

Костецька Т. А. Сучасні тенденції розвитку і функціонування ЗМІ як інституту громадянського суспільства: правові аспекти

Розкриваються окремі чинники створення ефективної моделі формування та функціонування якісно нового громадянського суспільства в Україні. Вказується на відсутність на сьогодні комплексного закріплення інституту громадянського суспільства на конституційному рівні. Висвітлюється роль та значення засобів масової інформації у відповідних процесах, а також негативні тенденції в їх діяльності в сучасний період. Аналізуються основні тенденції конституційно-правового регулювання у сфері ЗМІ. Приділена увага з'ясуванню проблемних питань чинного законодавства, пропонуються шляхи подолання окремих із них.

Ключові слова: громадянське суспільство, інститути громадянського суспільства, засоби масової інформації, інформаційна продукція, законодавство.

Костецкая Т. А. Современные тенденции развития и функционирования СМИ как института гражданского общества: правовые аспекты

Раскрываются отдельные факторы создания эффективной модели формирования и функционирования качественно нового гражданского общества в Украине. Подчеркивается отсутствие в современных условиях комплексного закрепления института гражданского общества на конституционном уровне. Освещается роль и значение средств массовой информации в соответствующих процессах, а также негативные тенденции в их деятельности в современный период. Анализируются основные тенденции конституционно-правового регулирования в сфере СМИ. Очерчены проблемные вопросы текущего законодательства, предлагаются пути преодоления отдельных из них.

Ключевые слова: гражданское общество, институты гражданского общества, средства массовой информации, информационная продукция, законодательство.

Kostetska T. The modern trends of development and functioning of mass media as a civil society Institute: the legal aspects

In this article some factors of creation an effective model of formation and functioning of new civil society in Ukraine. It indicates the lack in the present conditions a comprehensive consolidation of civil society institute on the constitutional level. It highlights the role and importance of the mass media in the relevant processes, and negative trends in their activity. It analyzes the basic tendencies of the constitutional and legal regulation of the media. Attention is paid to finding out the problem issues of current legislation and proposes ways to overcome some of them.

Key words: civil society, civil society, the media, information, legislation.

УДК 347.122

*Олексій Олександрович Кот,
керуючий партнер ЮФ «АНТИКА»,
старший науковий співробітник
відділу проблем приватного права
Науково-дослідного інституту
приватного права і підприємництва
імені академіка Ф. Г. Бурчака,
кандидат юридичних наук*

ПРИНЦИПИ ЗДІЙСНЕННЯ СУБ'ЄКТИВНИХ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ

Жодне розвинуте суспільство, як зазначав С. Муромцев, не має повної єдності у поглядах на належне, але всі існуючі в суспільстві уявлення можуть бути реалізовані у чинному правовому порядку [1, с. 155]. Цю думку видатного вченого доцільно розвинути, стверджуючи, що у приватному праві неможливо реалізувати всі уявлення суспільства про належне за допомогою звичайних норм закону, які вимагають певної поведінки у конкретній ситуації.

Слід акцентувати увагу на двох важливих моментах, що забезпечують регулювання відносин у приватноправовій сфері:

- 1) дія принципу диспозитивності, що іманентний загальним засадам приватного права, – автономія волі, вільне волевиявлення тощо;
- 2) прогалини у правовому регулюванні, зумовлені різноманітністю суспільних відносин, що відносяться до сфери регулювання приватного права.

Отже, важливе місце у механізмі правового регулювання посідають загальні принципи цивільного права.

Відносини, врегульовані цивільним правом, настільки різноманітні та багатогранні, що сам закон у багатьох випадках проголошує можливість відходу від його правил, укладення непоіменованих договорів, вільний вибір способів здійснення права тощо. Проте у таких випадках закон не може залишити суспільні відносини без регулювання взагалі. Тому, наділяючи їх учасників безпрецедентною в порівнянні з будь-якою іншою галуззю права свободою, закон все ж повинен формувати загальні абстрактні правила, щоб свобода не перетворилась у безконтрольне свавілля. Такими орієнтирами передусім, виступають принципи права. Як зазначав Р. Давід, жодна законодавча система не може обійтися без таких корективів чи застережень; їх відсутність може призвести до розбіжності між правом і справедливістю [2, с. 108].

Сам термін «принцип» походить від латинського слова «*principium*» тобто найбільш загальні, основні, вихідні положення, засоби, правила, які визначають природу та соціальну сутність явища, його спрямованість і найбільш істотні ознаки [3, с. 27].

Принципи права ще за радянських часів були об'єктом багатьох досліджень, водночас єдине та не-суперечливе вчення про принципи цивільного права, яке надало можливість вирішити численні локальні питання у межах цієї проблеми. До останніх слід віднести і питання про визначення поняття принципів права.

На думку С. Алексєєва, принципи права – це виражені в праві вихідні нормативно-керівні засади, які характеризують його зміст, основу, закріплені в ньому закономірності суспільного життя. Ці ідеї та керівні засади у концентрованому, стислому вигляді розкривають зміст права [4, с. 98].

Додатково О. Красавчиков акцентував увагу на тому, що ці керівні ідеї виражаються і закріплюються у нормах законодавства, є ідеологічним відображенням потреб суспільного розвитку, згідно з ними здійснюється правове регулювання суспільних відносин [5, с. 27–28].

Окрім цього, Г. Свердлик зазначав, що відповідно до цих стабільних нормативно-керівних положень будуються нормативна база, регламентація поведінки суб'єктів цивільного права та правозастосування [6, с. 17].

У свою чергу, В. Грибанов окремо наголошував на такій ознаці принципів, як загальнообов'язкове значення [7, с. 24].

У будь-якому разі, поняття «принцип» прийнятне лише до таких категорій, які можуть вважатися основоположними, оскільки принципом є узагальнений вираз сутності явища, що відображає об'єктивно існуючу реальність і закономірності в межах останнього [8, с. 6].

Такий підхід був сприйнятий і розвинутий сучасним вітчизняними дослідниками. Зокрема, С. Погребняк під принципами права розуміє систему найбільш загальних і стабільних імперативних вимог, закріплених у праві, які є концентрованим виразом найважливіших сутнісних рис і цінностей, що притаманні цій системі права, і визначають її характер і напрями подальшого розвитку [9, с. 22–23].

На думку А. Колодія, принципами права є відправні ідеї існування права, які виражають найважливіші закономірності й засади цього типу держави та права, є однопорядковими із сутністю права і становлять його головні риси, відрізняються універсальністю, вищою імперативністю і загальною значимістю, відповідають об'єктивній необхідності побудови й зміцнення певного суспільного ладу [10, с. 27].

На вказане визначення принципів права посилаються у своїх дослідженнях і вчені-цивілісти [11, с. 7], при цьому небезпідставно вказуючи на його складність та надмірну затеоретизованість [12, с. 34].

Узагальнюючи наведене, можна констатувати, що принципи права, з одного боку, у найбільш концентрованому вигляді виражають істотні риси права, будучи його квінтесенцією, «обличчям» [13, с. 128], певним «згустком» правової матерії [14, с. 103], а з другого – визначають загальну направленість, основні особливості й найбільш суттєві риси правового регулювання [15, с. 19].

У процесі новітньої кодифікації цивільного законодавства у Цивільний кодекс України (далі – ЦК України) було включено окрему ст. 3 «Загальні засади цивільного законодавства», в якій відображені найбільш характерні для приватноправової сфери основоположні засади [16, с. 49]. При цьому аналіз наукових праць вітчизняних цивілістів дає підстави вважати синонімічними поняття «принципи» та «засади» [17, с. 48; 18, с. 22; 19, с. 376; 20, с. 15; 21, с. 21], а також розглядати закріплені у ст. 3 ЦК України основоположні засади як принципи права [22, с. 377–378; 23, с. 33]. Розробники проекту ЦК України усвідомлювали, що закон у сфері приватного права не здатний «самотужки» впоратись із регулюванням цивільних правовідносин, та запропонували систему інших регуляторів, чільне місце серед яких займають принципи природного права [24, с. 15].

Відомий цивіліст Ю. Калмиков зазначав, що саме ці положення, перші статті кодексу, слід вважати правовими основами економічного обороту. Стрижневі ідеї та принципи, закріплені у них, пронизують усі без винятку норми цивільного законодавства. Відповідні приписи закріплюють вихідні положення,

які мають основоположне значення не тільки для інших розділів кодексу, а й для всієї системи актів цивільного законодавства та правозастосовної практики [25, с. 44–46].

Наведене дозволяє дійти висновку, що здійснення суб'єктивних цивільних прав перебуває під впливом трьох рівнів принципів. На першому, найбільш загальному рівні, на відповідну поведінку суб'єктів впливають загальноправові принципи. Водночас, зважаючи на особливості різних галузей права, у межах останніх ці принципи можуть наповнюватись дещо різним змістом і мати особливості, тому свій вплив на суспільні відносини вони здійснюють не безпосередньо, а опосередковано, конкретизуючись у принципах кожної галузі права [26, с. 25], тобто через ті уявлення про відповідні категорії, які панують у доктрині відповідної галузі права.

Отже, на другому рівні містяться галузеві принципи, у цьому випадку – це принципи цивільного права. Як справедливо зауважує Р. Майданик, цивільне право регулює на єдиних приватноправових принципах усю сукупність правовідносин між юридично рівними суб'єктами [27, с. 349].

У зв'язку із цим безпосередньо стосується предмета дослідження проблеми реалізації загальних засад цивільного законодавства при здійсненні цивільних прав та обов'язків, яка залишається однією з актуальних, проте малодосліджених наукою [28, с. 66], хоча в останні часи інтерес цивілістів до цієї проблематики відновлюється.

На третьому рівні містяться спеціальні (інституційні) принципи здійснення суб'єктивних цивільних прав.

При цьому за тих обставин, коли у ст. 3 ЦК України закріплено не всі основоположні засади відповідної галузі права (це ж саме можна сказати про підгалузі та інститути цивільного права), важливо розуміти, що відсутність норми, текстуально подібної до формулювання принципу, не означає невизнання цього принципу права.

Водночас у науковій літературі була висловлена інша позиція. Так, за твердженням О. Сидоркіна, принципи права є нормами права найбільш загального, абстрактного характеру. Уявлення про принципи права як про ідеї призводить до втрати їх практичного значення, нівелюванню їх ролі в правовому регулюванні [29, с. 8; 30, с. 10]. Обережніше висловлюється В. Кройтор, який зазначає, що об'єктивні принципи отримують нормативне закріплення в законі і є правовими вимогами, а не ідеями [31, с. 64]. Протилежну позицію, яка ґрунтується на категоричному відмежуванні принципів від норм права, висловили О. Старчук [32, с. 42] та І. Бахновська [33, с. 46].

Характеризуючи принципи, Л. Явич справедливо зазначав, що вони не містять у собі моделей права та обов'язків, які становлять безпосередній зміст звичайних правових норм [34, с. 33].

Більш детально на питанні про розмежування принципів та норм права зупинявся Р. Дворкін, який вважає, що різниця між ними є логічною. Принципи і норми свідчать про конкретні права та обов'язки за конкретних обставин, але відрізняються за характером напряму, що ними задається. Зокрема, принцип не передбачає вказівки на умови, в яких його застосування необхідне, він радше формулює підстави для міркування у певному напрямку та не диктує конкретного рішення [35, с. 48–50].

У цій частині доцільно зазначити, що за своєю суттю принципи права не вимагають свого точного текстуального закріплення у нормі права і не зводяться до останньої. Основним призначенням норми права є моделювання прав та обов'язків, а через них – і поведінки суб'єктів у конкретних випадках. Натомість для принципу питання прав та обов'язків суб'єкта є лише одним із завдань, призначень цієї ідеї. Більше того, принципи певної галузі (підгалузі, інституту) є ідейною основою всіх норм відповідної галузі, опосередковують весь зміст такої галузі, у якій не залишається норм, де не виражався б відповідний принцип. Тому варто погодитися з С. Братусем у тому, що основні принципи галузі права повинні бути виявлені в самих нормах, які складають у сукупності цю галузь; якщо ж принципи прямо не сформульовані, вони мають бути виведені із загального змісту норм. В останньому випадку у виявленні та формуванні принципів галузі права важливу роль відіграє практика та правова наука [36, с. 137].

З урахуванням наведеного та не обмежуючись ст. 3 ЦК України, слід відзначити широкий плюралізм думок учених із питання про те, які саме засади та керівні ідеї необхідно відносити до принципів здійснення суб'єктивних цивільних прав.

Наприклад, з точки зору В. Грибанова, який одним із перших серед цивілістів звернувся до аналізу цього правового явища, принципами здійснення суб'єктивних цивільних прав є законність, добросовісність, здійснення цивільних прав відповідно до їх призначення, реальне здійснення прав, товариська співпраця при здійсненні цивільних прав та обов'язків, економічність [37, с. 225–232].

На думку М. Стефанчука, такими засадами є принципи законності, автономії волі, розумності та добросовісності [38, с. 37–38]. Схожий перелік засад запропонував Ю. Цюкало, а саме: принципи розумності, добросовісності, справедливості, автономії волі і свободи договору при здійсненні прав [39, с. 48]. У свою чергу, Т. Дерюгіна обґрунтовує обмеження відповідних принципів засадами вільного

та безперешкодного здійснення, принципом здійснення прав на свій розсуд і принципом добросовісності [40, с. 187].

Куди більш розгалужену систему принципів виокремлює Є. Вавілін, за твердженням якого діють принцип гарантованого здійснення цивільних прав та виконання обов'язків; принцип ефективності; принцип поєднання приватних і суспільних інтересів; принцип безперешкодного здійснення цивільних прав; принцип рівності учасників цивільних правовідносин; принцип диспозитивності; принцип збереження прав у випадку відмови від цих прав; принцип неприпустимості зловживання правом; принцип співмірності цивільних прав та обов'язків [41, с. 209–296].

Таким чином, у доктрині цивільного права відсутня єдність з приводу системи принципів здійснення суб'єктивних прав. Більше того, вочевидь, у прагненні максимально детально проаналізувати цю проблему, як принципи науковці виокремлюють явища, які за своєю суттю навряд чи можуть вважатися такими засадами. У зв'язку із цим при побудові системи відповідних принципів для наукових і практичних цілей доцільно розглянути не всі, а лише такі основні засади (керівні ідеї), які або є спеціальними (інституційними) й притаманні лише здійсненню цивільних прав, або мають дійсно важливе значення для останнього, хоча є характерними й для інших інститутів чи підгалузей приватного права.

Серед аналізованих принципів особливе місце займає свобода здійснення суб'єктивних цивільних прав.

Свого часу Т. Гоббс визначав природне право як таке через категорію свободи, яку кожна людина має, аби використовувати свою владу на власний розсуд задля збереження власної природи, тобто власного життя, а, отже, це свобода робити все, що згідно з власною думкою і розумом людина вважатиме за найдоцільніший засіб для досягнення своєї мети [42, с. 155]. Ці погляди корелюються із римським розумінням свободи як природної можливості робити те, що кому завгодно, якщо тому не перешкоджає яка-небудь сила чи право (I. 1.11.1) [43, с. 21].

Аналогічно І. Кант писав, що природжене право тільки одне єдине – свобода (незалежність сваволі іншого, яка примушує), наскільки вона є сумісною зі свободою кожного іншого, що відповідає всезагальному закону, і є цим єдиним первинним правом, притаманним кожній людині внаслідок її належності до людського роду [44, с. 147].

Як зазначали видатні теоретики права, свобода є ідеєю права [45, с. 59], основним його поняттям [46, с. 4], головним і найбільш істотним змістом права [47, с. 126]. До того ж особливо наголошувалося що право є охороною та гарантією лише мінімуму людської свободи [48, с. 98].

Сучасними вітчизняними вченими свобода визнається основною засадою права загалом, яка лежить в основі інших принципів права та якою має бути просякнута зміст позитивного права (юридичних актів) [49, с. 119–120]. При цьому, за твердженням Ф. Хайєка, свободу можна зберегти тільки тоді, якщо ставитися до неї як до вищого принципу, який неприпустимо приносити в жертву заради окремих вигод [50, с. 75].

Як загальний принцип права свобода, безумовно, проявляється через категорії приватного права, навіть не змінюючи свою назву. Як зазначав Й. Покровський, праці якого продовжують істотно впливати на сучасну доктрину, цивільне право споконвічно і за своєю структурою було правом окремої людської особистості, сферою її свободи і самовизначення. Тут вперше зародилося уявлення про людину як суб'єкта прав, тобто уявлення про особистість як про щось юридично самостійне і незалежне навіть щодо до держави та її влади. Якщо за людиною визнано те чи інше суб'єктивне право, вона вже займає певну позицію щодо цих останніх, може чогось вимагати від них, вона вже певна вольова одиниця, а не безголоса особина у стаді [51, с. 307]. Аналогічно висловлювався і С. Алексєєв, який стверджував, що приватне право – це суверенна територія свободи на основі права, воно є носієм цивілізованої свободи, якщо завгодно – її споконвічною, першородною оселею, яка не має в низці сфер життя суспільства альтернативи [52, с. 351–360].

Показове у цьому сенсі й застереження ще одного видатного цивіліста М. Агаркова: для тих, кому свобода видається чимось несуттєвим, для тих, кому потрібно злити всіх людей в єдину масу величезного механізму, приватне право не тільки не становить цінності, а й є чимось таким, що потрібно подолати [53, с. 105].

Що стосується нормативного закріплення, то у ст. 3 ЦК України принцип свободи безпосередньо не називається, хоча відзначений такий його прояв, як свобода договору (п. 3 ч. 1 ст. 3), а також зазначається органічно пов'язаний принцип неприпустимості свавільного втручання у сферу особистого життя людини (п. 1 ч. 1 ст. 3). Однак цей принцип цілком може бути виведений з окремих норм ЦК України і виокремлюється вченими, іноді називаючи його приватною автономією [54, с. 133; 55, с. 105; 56, с. 372; 57, с. 75], що загалом відповідає європейським традиціям приватного права [58, с. 48; 59, с. 201] та права англосаксонської сім'ї [60, с. 46]. Зокрема, в контексті здійснення суб'єктивних цивільних прав цей принцип може бути напряму виведений з положень ч. 1 ст. 12 ЦК України, відповідно до яких особа здійснює свої цивільні права вільно, на власний розсуд.

Термін «свобода» загалом вдало відображає не тільки суворі юридичні, а й інтуїтивні уявлення про сферу приватного права в цілому і здійснення суб'єктивного цивільного права зокрема. Водночас слід визнати, що в окремих випадках, завдяки своєму міжгалузевому значенню, термін «свобода» може виявитись занадто широким, і тому доцільним вбачається його умовна конкретизація через, так би мовити, більш юридичну категорію.

В основі уявлень про свободу в цивільному праві лежить сама ідея цього права як права приватного і, зокрема, особливості його методу. Так, в науці є загально визнаним факт, що цивільне право побудоване на засадах юридичної рівності сторін [61, с. 359; 62, с. 48] і диспозитивності [63, с. 240; 64, с. 299–302]. За влучним висловом Н. Кузнецової, юридична рівність, вільне волевиявлення, диспозитивність є «генетичним кодом» цивільних відносин [65, с. 13]. Цей генетичний код, безумовно, чинить вплив і виявляється у сфері виникнення, зміни, здійснення та припинення суб'єктивних прав особи.

У цьому сенсі С. Алексєєв зауважував, що суб'єктивні права являють собою саме той елемент правової системи, в якому виражається сама природа права як чинника, що визначає свободу правомірної поведінки. Вони закріплюють свободу, ініціативу та самостійність осіб – носіїв права. Уповноважений в рамках суб'єктивного права може вчиняти або не вчиняти дозволені дії, вчиняти їх у повному обсязі або частково, у порядку, найбільш зручному для нього [66, с. 115]. У свою чергу, В. Яковлев слушно зазначав, що наділення правом включає у ролі неодмінного компонента також і наділення диспозитивністю, оскільки право як міра можливої поведінки, на відміну від обов'язку, включає в себе альтернативу: уповноважена особа може і не скористатися цією мірою поведінки на свій розсуд. Сама собою диспозитивність передбачає можливість суб'єктів цивільного права на свій розсуд набувати суб'єктивні цивільні права та обов'язки, визначати у відомих межах їх зміст, здійснювати їх та розпоряджатися ними [67, с. 85–86].

Якщо подібні характеристики застосовувалися у радянські часи за командно-адміністративного економічного укладу, то перехід до ринкових засад господарювання, як і курс на правову державу та громадянське суспільство, мають надати ще більш яскравого прояву вказаним засадам у всіх сферах життя, врегульованих цивільним правом. Тому не дивно, що сучасні вітчизняні цивілісти також висловлюються на користь прояву диспозитивності під час здійснення суб'єктивних прав у можливості вчиняти відповідні дії на власний розсуд. Так, Н. Кузнецова наполягає, що в юридичних межах свободи, тобто в межах суб'єктивного права, кожен має можливість діяти на свій розсуд. Уповноважена особа виступає носієм свободи як щодо своїх власних дій, так і щодо свободи від стороннього втручання [68, с. 255]. Близьку позицію займає і Я. Шевченко, на думку якої диспозитивність цивільного права повинна бути розвинута, зокрема, шляхом «надання особам – учасникам цивільно-правових відносин – широкої можливості здійснювати належні їм права за власним розсудом...» [59, с. 216]. Диспозитивність, на думку В. Яроцького, перш за все полягає у визначеній нормами цивільного права можливості уповноважених осіб діяти ініціативно, обираючи можливі варіанти їх правомірної поведінки, тобто самостійно визначати форми реалізації комплексу наданих їм правових можливостей [70, с. 117]. У цивілістичній літературі також зауважується, що характерними рисами диспозитивного уповноважуючого елемента цивільно-правового методу є, серед іншого, можливість вибору учасниками цивільних відносин варіанта поведінки, що не суперечить засадам цивільного законодавства і нормам моралі [71, с. 208]. Учасники цивільних правовідносин самостійно обирають форми, способи, час та межі своєї юридичної та фактичної поведінки, не порушуючи права інших, сторонніх осіб. У цьому знаходить свій вияв загальна ідея, згідно з якою в галузі приватного права особа здійснює свої суб'єктивні права вільно, на власний розсуд [72, с. 103].

З наведеним можна беззастережно погодитися, оскільки якщо суб'єктивне цивільне право є мірою свободи особи у відносинах з іншими, то вчинення дій на реалізацію цього права з необхідністю також має характеризуватись як вільне. Інакше визначення права через свободу буде лише декларацією. У свою чергу, свободу дій особи у найзагальнішому наближенні можна розуміти як гарантовану можливість обирати між декількома варіантами поведінки, тобто діяти на власний розсуд (або ж навіть не діяти взагалі, що також є проявом власного розсуду суб'єкта). За влучним висловом Л. фон Мізеса свобода як праксеологічний термін відноситься до сфери, у межах якої діючий індивід у змозі обирати між альтернативними способами дії. Людина вільна тією мірою, якою їй дозволено самій обирати цілі та засоби досягнення цих цілей [73, с. 264].

Використані джерела

1. Муромцев С. А. Определение и основное разделение права / С. А. Муромцев. – М. : Типография А. И. Мамонтова и Ко, 1879. – 240 с.
2. Давид Р. Основные правовые системы современности / Р. Давид, К. Жоффре-Спинози ; пер. с фр. В. А. Туманова. – М. : Международные отношения, 2003. – 400 с.
3. Колодий А. Принципы права: генезис, понятие, классификация, место и роль в правовой системе / А. Колодий // Ежегодник украинского права. – 2012. – № 4. – С. 23–35.

4. Алексеев С. С. Общая теория права : в 2 т. / С. С. Алексеев. – М. : Юридическая литература, 1981. – Т. I. – 360 с.
5. Советское гражданское право. – М. : Высшая школа, 1985. – Т. 1 / Т. И. Илларионова, М. Я. Кириллова, О. А. Красавчиков ; под ред. О. А. Красавчиков. – 3-е изд., испр. и доп. 544 с.
6. Свердлык Г. А. Принципы советского гражданского права / Г. А. Свердлык. – Красноярск : Издательство Красноярского государственного университета, 1985. – 200 с.
7. Советское гражданское право : учеб. для вузов / А. М. Белякова, В. К. Бессмертный, А. Г. Быков и др. ; отв. ред. В. П. Грибанов, С. М. Корнеев. – М. : Юридическая литература, 1979. – Том 1. – 552 с.
8. Добровольская Т. Н. Принципы советского уголовного процесса. Вопросы теории и практики / Т. Н. Добровольская. – М. : Юридическая литература, 1971. – 200 с.
9. Погребняк С. Втілення принципів права в юридичних актах / С. Погребняк // Вісник Академії правових наук України. – 2006. – № 2(45). – С. 21–32.
10. Колодій А. М. Принципи права України : моногр. / А. М. Колодій. – К. : Юрінком Інтер, 1998. – 208 с.
11. Отраднова О. О. Проблеми вдосконалення механізму цивільно-правового регулювання деліктних зобов'язань : моногр. / О. О. Отраднова. – К. : Юрінком Інтер, 2014. – 328 с.
12. Цивільне право України. Загальна частина : підруч. / за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової, Р. А. Майданика. – 3-те вид., перероб. і доп. – К. : Юрінком Інтер, 2010. – 976 с.
13. Рабінович П. М. Принципи права / П. М. Рабінович // Юридична енциклопедія : в 6 т. – К. : Українська енциклопедія, 2003. Т. 5 / редкол. : Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – 736 с.
14. Алексеев С. С. Проблемы теории права: Основные вопросы общей теории социалистического права. Курс лекций : в 2 т. – Свердловск : Издательство Свердловского юридического института, 1972. – Т. 1 / С. С. Алексеев ; науч. ред. Р. К. Русинов. – 396 с.
15. Фулей Т. І. Сучасні загальнолюдські принципи права та проблеми їх впровадження в Україні : дис. канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / Т. І. Фулей. – Л., 2003. – 253 с.
16. Кузнецова Н. С. Совершенствование механизма правового регулирования гражданских правоотношений / Н. С. Кузнецова // Актуальні проблеми цивільного, сімейного та міжнародного приватного права (Матвєєвські цивілістичні читання). Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 10 листопада 2011 р.) – К. : Алерта, 2012. – С. 47–50.
17. Отраднова О. О. Проблеми вдосконалення механізму цивільно-правового регулювання деліктних зобов'язань : моногр. / О. О. Отраднова. – К. : Юрінком Інтер, 2014. – 328 с.
18. Голубєва Н. Ю. Класифікаційні критерії для побудови системи принципів цивільного права України / Н. Ю. Голубєва // Актуальні проблеми держави і права. – 2008. – Вип. 43. – С. 20–24.
19. Басай О. В. Система засад цивільного законодавства / О. В. Басай // Актуальні проблеми держави і права. – 2012. – Вип. 67. – С. 375–381.
20. Цивільне право України: Академічний курс : підруч. : у 2 т. – К. : Ін Юре, 2003. – Т. 1. Загальна частина / за заг. ред. Я. М. Шевченко. – 520 с.
21. Цивільне право України : підруч. : у 2 т. – К. : Юрінком Інтер, 2007. – Т. 1 / В. І. Борисова, Л. М. Баранова, І. В. Жилінкова та ін. ; за заг. ред. В. І. Борисової, І. В. Спасиво-Фатєєвої, В. Л. Яроцького. – 480 с.
22. Довгерт А. Юридическая аналогия в Гражданском кодексе и судебной практике Украины / А. Довгерт // Ежегодник украинского права. – 2014. – № 6. – С. 371–378.
23. Сибилев М. Н. Общая характеристика сферы частного права / М. Н. Сибилев // Правовая система Украины: история, состояние и перспективы : в 5 т. – Харьков : Право, 2011. – Т. 3: Гражданско-правовые науки. Частное право / под общ. ред. Н. С. Кузнецовой. – С. 11–34.
24. Кузнецова Н. С. Цивільний кодекс України: визнані здобутки кодифікації / Н. С. Кузнецова, А. С. Довгерт // Право України. – 2014. – № 2. – С. 9–24.
25. Калмыков Ю. Х. О значении общих положений гражданского законодательства / Ю. Х. Калмыков // Гражданский кодекс России. Проблемы. Теория. Практика: Сборник памяти С. А. Хохлова / отв. ред. А. Л. Маковский; Исследовательский центр частного права. – М. : Международный центр финансово-экономического развития, 1998. – С. 43–57.
26. Зайчук О. В. Принципи права в контексті розвитку загальної теорії держави і права / О. В. Зайчук // Альманах права. – 2012. – Вип. 3. – С. 22–28.
27. Майданик Р. Гражданское право как сфера частного права Украины / Р. Майданик // Ежегодник украинского права. – 2014. – № 6. – С. 336–353.
28. Боднар Т. Реалізація загальних принципів цивільного законодавства при виконанні договірних зобов'язань / Т. Боднар // Вісник Академії правових наук України. – 2004. – № 3 (38). – С. 66–77.
29. Сидоркин А. С. Принципы права: понятие и реализация в российском законодательстве и судебной практике : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / А. С. Сидоркин. – М., 2010. – 26 с.
30. Сидоркин А. С. Принципы права: понятие и роль в правовом регулировании / А. С. Сидоркин // Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Юридические науки. – 2009. – № 4. – С. 5–12.
31. Кройтор В. А. Підходи до визначення поняття принципів цивільного права: нормативіська та природно-правова концепції / В. А. Кройтор // Актуальні проблеми науки і практики цивільного, житлового та сімейного права : матеріали міжнарод. наук.-практ. конф., присвяч. 91-річчю з дня народження В. П. Маслова (м. Харків, 15 лютого 2013 р.). – Х. : Право, 2013. – С. 63–66.
32. Старчук О. В. Щодо поняття принципів права / О. В. Старчук // Часопис Київського університету права. – 2012. – № 2. – С. 40–43.
33. Бахновська І. П. Питання співвідношення принципів і норм права та їх місця у механізмі правового регулювання / І. П. Бахновська // Університетські наукові записки. – 2013. – № 1 (45). – С. 43–47.
34. Явич Л. С. Право развитого социалистического общества: сущность и принципы / Л. С. Явич. – М. : Юридическая литература, 1978. – 224 с.
35. Дворкин Р. О правах всерьез / Р. Дворкин ; пер. с англ. ; ред. Л. Б. Макеева. – М. : РОССПЭН, 2004. – 392 с.
36. Братусь С. Н. Предмет и система советского гражданского права / С. Н. Братусь. – М. : Госюриздат, 1963. – 197 с.
37. Грибанов В. П. Принципы осуществления гражданских прав // Осуществление и защита гражданских прав / В. П. Грибанов. – М. : Статут, 2001. – С. 213–232.

38. Стефанчук М. О. Межі здійснення суб'єктивних цивільних прав : моногр. / М. О. Стефанчук. – К. : КНТ, 2008. – 184 с.
39. Цюкало Ю. В. Принципи здійснення суб'єктивних цивільних прав : дис. ... канд. юрид. наук. : спец. 12.00.03 / Ю. В. Цюкало. – К., 2013. – 236 с.
40. Дерюгина Т. В. Принципы осуществления гражданских прав : моногр. / Т. В. Дерюгина. – М. : Книгодел, 2010. – 188 с.
41. Вавилин Е. В. Осуществление и защита гражданских прав / Е. В. Вавилин. – М. : Волтерс Клувер, 2009. – 360 с.
42. Гоббс Т. Левіафан / Т. Гоббс ; пер. з англ. – К. : Дух і Літера, 2000. – 606 с.
43. Институции Юстиниана / пер. с лат. Д. Расснера ; под ред. Л. Л. Кофанова, В. А. Томсинова. – М. : Зерцало, 1998. – 400 с.
44. Кант И. Метафизика нравов: в 2 ч. // Кант И. Сочинения: в 6 т. – Т. 4. – Ч. 2 / Иммануил Кант ; под общ. ред. В. Ф. Асмуса, А. В. Гульги, Т. И. Ойзермана. – М. : Мысль, 1965. – С. 107–474.
45. Гегель Г. В. Ф. Философия права / Г. В. Ф. Гегель ; пер. с нем. – М. : Мысль, 1990. – 524 с.
46. Пухта Г. Ф. Энциклопедия права / Г. Ф. Пухта ; пер. с нем. ; под ред. П. Карасевича. – Ярославль : Типография Г. Фальк, 1872. – 99 с.
47. Кистьяковский Б. В защиту права (Интеллигенция и правосознание) / Б. Кистьяковский // Вехи: сб. статей о русской интеллигенции. – 5-е изд. – М. : Типо-литография Т-ва И. Н. Кушнерев и Ко, 1910. – С. 125–155.
48. Бердяев Н. А. Философия неравенства / Н. А. Бердяев ; сост. и отв. ред. О. А. Платонов. – М. : Институт русской цивилизации, 2012. – 624 с.
49. Погребняк С. П. Основоположні принцип права (змістовна характеристика) : Монографія / С. П. Погребняк. – Х. : Право, 2008. – 240 с.
50. Хайек Ф. А. Право, законодательство и свобода: Современное понимание либеральных принципов справедливости и политики / Ф. А. фон Хайек ; пер. с англ. Б. Пинскера и А. Кустарева под ред. А. Куряева. – М. : ИРИСЭН, 2006. – 644 с.
51. Покровский И. А. Основные проблемы гражданского права / И. А. Покровский. – Изд. 4-е, испр. – М. : Статут, 2003. – 351 с.
52. Алексеев С. С. Частное право: научно-публицистический очерк / С. С. Алексеев // Собрание сочинений: в 10 т. + Справочный том. – М. : Статут, 2010. Т. 7 : Философия права и теория права.
53. Агарков М. М. Ценность частного права / М. М. Агарков // Избранные труды по гражданскому праву : в 2 т. / М. М. Агарков – М. : Центр ЮрИнфоР, 2002. – Т. 1
54. Сібільов М. Загальна характеристика сфери приватного права / М. Сібільов // Вісник Академії правових наук України. – 2001. – № 2 (25). – С. 123–134.
55. Погрібний С. Цивільні відносини як об'єкт правового регулювання / С. Погрібний // Вісник Академії правових наук України. – 2004. – № 4 (39). – С. 97–107.
56. Харитонов Е. Некоторые проблемы определения понятия и сферы действия гражданского законодательства Украины / Е. Харитонов // Ежегодник украинского права. – 2013. – № 5. – С. 361–376.
57. Гонгало Б. М. Идеи частного права: должное и сущее / Б. М. Гонгало // Цивилистические записки. – М. : Статут, 2004. – Вып. 3. – С. 74–97.
58. Kullerkupp K. Private Autonomy in Property Law: Can the Parties «Design» their Transfer? / K. Kullerkupp // Rules for the Transfer of Movables. A Candidate for European Harmonisation or National Reforms? / ed. by W. Faber, B. Lurger. – Munich : Sellier, 2008. – P. 47–57.
59. Шапп Я. Система гражданского права : учеб. / Я. Шапп ; пер с нем С. В. Королева. – М. : Международные отношения, 2006. – 360 с.
60. Цюкало Ю. В. Принципи здійснення суб'єктивних цивільних прав у англосаксонській правовій системі / Ю. В. Цюкало // Адвокат. – 2012. – № 10 (145). – С. 45–48.
61. Борисова В. И. Тенденции развития гражданского права как отрасли частного права / В. Борисова // Ежегодник украинского права. – 2014. – № 6. – С. 354–370.
62. Калмыков Ю. Х. О значении общих положений гражданского законодательства / Ю. Х. Калмыков // Гражданский кодекс России. Проблемы. Теория. Практика / отв. ред. А. Л. Маковский. – М. : Международный центр финансово-экономического развития, 1998. – С. 43–57.
63. Шевченко Я. М. Методологічні проблеми цивільного права як приватного права // Шевченко Я. М. Вибрані праці (1964–2012 рр.) / Я. М. Шевченко ; вступне слово акад. Н. С. Кузнецова ; відп. ред. Р. О. Стефанчук. – К. : Асоціація цивілістів України ; О. : Центр дослідження права ім. Савіньї ; Кам'янець-Подільський : Рута, 2012. – С. 236–240.
64. Чубоха Н. Ф. Принцип диспозитивності у цивільному праві України / Н. Ф. Чубоха // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право. – 2013. – Вип. 21. – Ч. II. – Т. 1. – С. 299–302.
65. Кузнецова Н. Основні методологічні засади сучасного цивільного права України / Н. Кузнецова // Право України. – 2009. – № 8. – С. 13.
66. Алексеев С. С. Общая теория права : в 2 т. / С. С. Алексеев. – М. : Юридическая литература, 1982. – Т. II. – 360 с.
67. Яковлев В. Ф. Гражданско-правовой метод регулирования общественных отношений : Учебное пособие / В. Ф. Яковлев. – Свердловск : Изд-во Свердловского юрид. ин-та, 1972. – 210 с.
68. Кузнецова Н. С. Развитие гражданского общества и современное частное право Украины // Кузнецова Н. С. Вибрані праці / Н. С. Кузнецова. – К. : Юридична практика, 2014. – С. 233–256.
69. Шевченко Я. М. Эффективность законодательства у сфері цивільно-правових відносин // Шевченко Я. М. Вибрані праці (1964–2012 рр.) / Я. М. Шевченко ; вступне слово акад. Н. С. Кузнецова ; відп. ред. Р. О. Стефанчук. – К. : Асоціація цивілістів України ; О. : Центр дослідження права ім. Савіньї ; Кам'янець-Подільський : Рута, 2012. – С. 202–219.
70. Яроцький В. Самоорганізаційні засади функціонування сфери цивільно-правового регулювання як різновиду соціальних управлінських систем / В. Яроцький // Вісник Академії правових наук України. – 2007. – № 4 (51). – С. 115–123.
71. Кубинець В. В. Розсуд у цивільному праві / В. В. Кубинець // Актуальні проблеми держави і права. – 2008. – Вип. 42. – С. 207–211.
72. Жилінкова І. Особливості здійснення суб'єктивних цивільних прав / І. Жилінкова // Вісник Академії правових наук України. – 2012. – № 1 (68). – С. 100–107.

73. Мизес Л. Человеческая деятельность : трактат по экономической теории / Л. фон Мизес ; пер. с англ. – Челябинск : Социум, 2005. – 878 с.

Кот О. О. Принципи здійснення суб'єктивних цивільних прав

У статті проаналізовані питання, що стосуються визначення принципів права, їх ролі та наукового підходу до їх походження. Для проведення цього аналізу автор використовував як авторитетні вітчизняні джерела та джерела пострадянського простору, так і праці іноземних учених-цивілістів. Основна увага акцентована на завданнях, які пов'язані, зокрема, з загальними принципами цивільного права. Під час аналізу автором було виявлено, що термін «принципи права» був об'єктом численних досліджень. Під час вивчення автор приділяв особливу увагу також визначенню вищезгаданого терміна на законодавчому рівні, зокрема проаналізовано статті Цивільного кодексу України. Проведено паралель між детермінацією терміна «принципи цивільного права» між доктринальним і нормативно-правовим визначенням.

Ключові слова: принципи права, здійснення суб'єктивних цивільних прав, юридичні категорії, основоположні принципи.

Кот А. А. Принципы осуществления субъективных гражданских прав

В данной статье проанализированы вопросы, касающиеся определения принципов права, их роли и научного подхода к их происхождению. Для проведения данного анализа автор использовал как авторитетные отечественные источники и источники постсоветского пространства, так и труды иностранных ученых-цивилистов. Основное внимание акцентировано на задачах, связанных в частности с общими принципами гражданского права. При анализе автором было выявлено, что термин «принципы права» был объектом многочисленных исследований. В ходе изучения автор уделял особое внимание также определению вышеупомянутого термина на законодательном уровне, в частности проанализированы статьи Гражданского кодекса Украины. Проведена параллель между детерминацией термина «принципы гражданского права», между доктринальным и нормативно-правовым определением.

Ключевые слова: принципы права, осуществления субъективных гражданских прав, юридические категории, основополагающие принципы.

Kot O. Principles of the exercise of subjective civil rights

This article analyzes the issues relating to the definition of the principles of law and the role of scientific approach to their origin. To conduct this analysis the author used both reputable domestic sources and the former Soviet Union sources and works on civil law of foreign civil law scholars. The main attention is paid to the problems associated in particular with the general principles of civil law. When analyzing the author found that the term «principles of law» has been the subject of numerous studies. In the study author paid special attention to the definition of above-mentioned term on the legislative level, including analyzes of articles of the Civil Code of Ukraine. A parallel was drawn in the determination of the term «civil law principles» between the doctrinal and legislative definition.

Key words: principles of law, exercise of subjective civil rights, law categories, fundamental principles.

УДК 340.1

*Тетяна Вікторівна Котенко,
доцент кафедри теорії права та держави,
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка,
кандидат юридичних наук, доцент*

**МІСЦЕВЕ САМОВРЯДУВАННЯ
В АСПЕКТІ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА: ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ РІВЕНЬ**

Відзначаючи принципове значення функціонального призначення місцевого самоврядування, слід наголосити, що воно як інститут самоуправління населення має і практичний характер. Це виявляється в тому, що його функції можуть бути реалізовані лише в межах суспільства. Таким чином, це визначає соціальне призначення місцевого самоврядування в цілому. Вказана особливість має ключовий характер, що надає змогу говорити про суспільство як про об'єкт функціонування місцевого самоврядування. На неї неодноразово звертали увагу вчені. Самоорганізація населення для вирішення власних проблем – ключове питання демократії. Реальне місцеве самоврядування – це конкретний крок у напрямку подальшої лібералізації управління на місцях, пов'язаний із вирішенням проблем формування громадянського суспільства, посиленням захисту прав і свобод людини та громадянина, їх практичною реалізацією. Тому варто погодитися з думкою О. Батанова, який доводить, що актуальність, глибоке осмислення цього питання має не лише науково-методологічне і політико-ідеологічне, а й важливе практичне значення. Усвідомлення феномену місцевого самоврядування в повному обсязі створює можливість знайти адекватні напрями і форми розвитку демократії на сучасному етапі [1, с. 181].

Справедливою є думка Л. Дунаєвої про те, що на сучасному етапі наукова думка представлена чималою кількістю наукових концепцій, що репрезентують уявлення провідних мислителів – представників політико-правової та суспільно-політичної думки – щодо розвитку моделей взаємин між владою